

գիմող առաջին ծանօթ հայ վաճառականները: Հայոց գաղթը Կիլիկիայից սկսել է Ռուբինեան հարստութեան վերջին շրջանում, երբ հայկական իշխանութիւնը շրջում էր եւ երկիրը սրածութեան եւ աւերի էր ենթարկուած: Այս գծաբառ ժամանակները շատերն աշխատել են աւերի ապահով տեղեր ապաստանիլ եւ գաղթել են Փարս Ասիայի մերձակայ կղզիները, Յունաստան, Իտալիա, Գաղղիա, Սլոնիա եւ մինչեւ հեռաւոր Հոլանդա: Այս ապամայ գաղթը տեւել է մինչեւ ԺԳ. դարի վերջն: Այնուհետեւ բուն առեւտրական կանոնաւոր երթեւեկութիւնն է սկսել ԺԶ. եւ մանաւանդ ԺԷ. դարերում, եււրոպական վաճառաշահ նաւահանգիստների հետ, ուր հետզհետէ առեւտրականները տեւողական բնակութիւն հիմնելով առանձին գաղութներ են հիմնել: Այս հոսանքը եղել է գլխաւորապէս դէպի Իտալիա, Գաղղիա եւ Հոլանդա: Անգլիայի հետ երթեւեկութիւնն աւերի ուշ է սկսած. քան Հոլանդայի հետ, որովհետեւ հոլանդացիք աւերի կանոն են նաւագնացութեան ձեռնարկած. քան անգլիացիք:

Իսկ եւրոպացիների կողմից՝ վենետիկցիք առաջինն են հանգիստացած. նրանք դեռ եւս ԺԱ. դարից Կիլիկիա մուտք էին գործել եւ յարաբերութիւն սկսել Սիս, Ադանա եւ մանաւանդ Այաս, որ հայկական նաւահանգիստն էր: Մինչեւ ժամանակ Վենետիկ էլ առաջին քաղաքն է եղած, ուր Ռուբինեանց ժամանակ, հայ բնակչութիւնն է հիմնաւորուած, թէեւ փոքրաթիւ: Զարմանալի չէ այս, որովհետեւ դոժերի քաղաքը Միջինդարում թէ՛ Արեւմտքի եւ թէ՛ Արեւելքի առեւտրի մեծագոյն կենդրոնն էր: Վենետիկում ԺԳ. դարում գոյութիւն ունէր հայոց Տուն՝ կոչուած մի բնակավայր, եկուոր հայերի տրամադրութեան տակ: Մշտական բազմամարդ գաղութ սակայն՝ ԺԶ. դարից է սկսած կազմուիլ, որ տեւած է մինչեւ ԺԸ. դարի վերջը¹:

Ինչպէս որ Կիլիկիացիները վենետիկի հետ, այնպէս էլ, թէեւ աւերի ուշ ժամանակով, Հայաստանից դէպի Խրիմ գաղթած եւ Կաֆայում հաստատուած հայերն էլ նոյն Միջինդարում ընդարձակ յարաբերութեան մէջ էին ջենովացիների հետ: Զենովան նոյնպէս նշանաւոր էր իր նաւագնացութեամբ եւ առեւտրով: Զենովացիք մեծ աղբեցութիւն են ունեցած Սեւծովի նաւահանգիստներում, առանձնապէս Խրի-

մում, ուր նրանք ապրանքների որոշ մթերք էին միշտ պահում:

Մի ուրիշ իտալական քաղաք, ուր հայերը եկել են ԺԶ. դարում եւ մնացել երկար ժամանակ, Լիվորնոն է: Նրանք կարեւոր դեր են խաղացել այդտեղ իբրեւ առեւտրականներ: Առհասարակ այս եւրոպական զանազան նաւահանգիստներում հաստատուած հայերն իրենց մէջ սերտ յարաբերութիւն ունէին: Հատանգամ մինեւոյն ընտանիքի անդամներն էին, որ ճիւղեր էին բաց անում այդ նաւահանգիստներում եւ իրար հետ շարունակ կապակցութեան մէջ գտնուում¹:

Կիլիկիացիներից յետոյ Փարս Ասիայի ներքին հայաբնակ քաղաքներից ձեռնարկու առեւտրականների դէպի ծովեզերք զիմելով հաստատուել են նախ Սիրեայում եւ ապա այնտեղից յարաբերութիւն սկսել Միջերկրականի եււրոպական նաւահանգիստների հետ:

Իսկ Սեւ ծովում առաջնակարգ նաւահանգիստ էր Տրապիզոնն, որ միջնորդի դեր է կատարել Հայաստանի մի մասի, բայց մանաւանդ Պարսկաստանի ու Եւրոպայի մէջ: Դեռ մինչեւ վերջին ժամանակներս, Տրապիզոն՝ հիւսիսային Պարսկաստանի առեւտրի դուռն էր հանգիստնում դէպի եւրոպական ծովեզերքը:

ԺԶ. դարի կէսերում՝ յանկարծ, անսպասելի կերպով երեւան են ընկնում ջուղայեցիք, այն էլ գրեթէ միաժամանակ այն բոլոր եւրո-

¹ Լիվորնոյի մէջ հայոց հաստատուելու մասին հետաքրքրական տեղեկութիւններ է հաղորդում Հաճանքաւոր իր մի ձեռագիր գաղղիերէն գրութեամբ, որ աւելորդ չենք համարում այստեղ յատաճ բերել:

"Cosme I, grand duc de Toscane, par un édit, qu'il fit publier en 1848, declara la ville de Livourne libre et ouverte aux commerçants de toutes les nations, en leur assurant des protections pour y exercer leur commerce. Dans la même année le patriarche d'Arménie Etienne V vint à Rome en personne pour avoir des conférences avec le pape Pie III (? Paul III) au sujets des affaires de l'Eglise. En passant par Florence ce patriarche fut présenté au grand duc de Toscane qui lui fit beaucoup d'accueil. Il l'instruit de l'édit qu'il venait d'annoncer et l'invita à engager les commerçants de sa nation à venir d'établir à Livourne. Le patriarche envoya aussitôt cette circulaire traduite dans sa langue à plusieurs maisons riches et commerçantes de la Grande Arménie, et après deux ans d'absence, de retour dans son siège patriarchal à Erivan, il les engagea lui-même à aller dans cette ville pour y répandre leur commerce, et ce fut alors qu'une société d'Arméniens, au nombre de 15 personnes, s'établit vers 1553. Ce furent ces Arméniens qui produisirent les premiers dans cette ville... la manière de travailler et de polir le corail." "Notes de Chahan de Ciribied sur les Arméniens d'Amsterdam et de Livourne", publiées par Frederic Macler. *Անահիտ*, Փարիզ 1904, Թ. 1.

¹ Հ. Ալիշան, "Հայ վենետիկ", *Վենետիկ* 1896:

հայոց: Կրանք նոյն իսկ հայ քահանայ էլ են ունեցել, որ իր եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էր տեղւոյն կարմեւական կարգի եկեղեցում:

Մի ուրիշ ֆլամանական քաղաքում, Gand (կամ ֆլամաներէն Gent) պատուի է արժանացել մի հրաշագործ հայ, Ս. Մակար, որ վախճանուել է այնտեղ ԺԱ. դարում:

ԺԴ. եւ ԺԵ. դարում՝ Ֆլանդրիայում գտնուող հայերն անշուշտ երթեւեկել են մերձակայ քաղաքներն եւս նոյն հոլանդական երկրում: ԺԶ. դարումն է, որ առաջին անգամ յիշվում է հայոց գալուստը Ամստերդամ, 1560—1565 ին: Կրանք եկել են այստեղ իրենց բերած մարգարիտներն եւ ադամանդները ծախելու¹: Բայց միեւնոյն ժամանակ նրանք հոլանդական ապրանք էին գնում եւ արտահանում Թրքական նաւահանգիստները:

Բայց Ամստերդամի հետ հայերը կանոնաւորապէս երթեւեկութիւն սկսել են ԺԷ. դարի սկիզբները: Կրանք այստեղ հաստատուիլը հոլանդացի պատմագիրներն այսպէս են բացատրում: Van Emdre ասում է. «ԺԷ. դարում, հայոց երկրի մի մասը պարսիկների կողմից յարձակման եւ աւերման ենթարկուելով, հայերը ստիպուած են եղել այնտեղից գալթել. նրանցից ոմանք եկել են եւ հիմնուել Ամստերդամում²»: Հեղինակն այստեղ ակնարկում է Շահաբասի յարձակումը Հին Զուղայի եւ Սպահանի վրայ 1605 ին եւ հայոց տարագրումը: Մի ուրիշ պատմագիր, որ ապրում էր ԺԸ. դարում եւ անձամբ ճանաչում էր Ամստերդամի հայերին, իր բազմահատոր «Ամստերդամի պատմութեան» մէջ գնում է տեղական հայեկեղեցու պատկերն եւ բացատրում է հայ գաղութի հիմնուելն աւելի ճշտօրէն. այն է թէ Առեւտրական յարաբերութիւնների զարգանալը Զմիւռնիայի եւ Մերձաւոր Արեւելքի այլ տեղերի հետ, ԺԷ. դարի սկիզբները Ամստերդամ բերին հայ քրիստոնեաներ, որոնք հետզհետէ հաստատուեցան այստեղ եւ եկեղեցի կանգնեցին³:

¹ Մի հին հոլանդական պատկերազարդ ալբոմում (album) արեւելեան տարազով մի մարդու պատկեր կայ, որի տակ գրուած է հոլանդերէն լեզուով «խոշոր ադամանդափաճառ մի հայ»: Armenier die te Amsterdam groote diamant loot verkoopen. Catal. Muller, IV, 4166.

² S. Van Emdre, Historisch Berigt van alle de Gezindheden. Utrecht 1784, էջ 65.

³ «Amsterdam in zyne opkomst», etc. Door Jan Vagenaar. Amsterdam 1765. VIII հատ., էջ 124—126, 219-տես նաեւ II, 533:

Կորագոյն պատմագիրը, N. De Roever, որ առիթ է ունեցած մասնաւորապէս զբաղելու Ամստերդամի հայ գաղթականութեան կեանքով, մի ամբողջ ընդարձակ գլուխ է նուիրած այս հարցին, որից եւ մենք զխաւորաբար օգտվում ենք այս հայ համայնքի սկզբնաւորութիւնը, գործունէութիւնն եւ վախճանը պատմելու համար¹:

Կան նաեւ այլեւայլ հոլանդական հրատարակութիւններ եւ ձեռագիրներ, որոնց մէջ դրուած են զանազան հետաքրքրական տեղեկութիւններ, որ մենք կը յիշենք իւրաքանչիւրն իր յատուկ տեղում:

Ինչպէս Ա. գլխում պատմեցինք, 1612 ին կապուած է թուրք-հոլանդական դաշնագիրը, որի շնորհիւ առեւտրական յարաբերութիւններն իսկոյն ընդարձակ չափեր առին երկու երկիրների մէջ, հոլանդական ապրանքները շուտով գրաւեցին Մերձաւոր Արեւելքի հրապարակներն եւ ամէն տեղ սկսան փնտռուիլ: Միեւնոյն ժամանակ լուր տարածուեց Զմիւռնիայում եւ շրջակայքում թէ արեւելեան ապրանքներն էլ հոլանդական նաւահանգիստներում եւ առանձնապէս Ամստերդամում մեծ վաստակով են ծախվում: Այս լուրերը բնականաբար հայերի հետաքրքրութիւնը շարժեցին, որոնք եւ չվարանեցան անձամբ հոլանդա-գալով փորձել իրողութիւնը: Կրանք չսխալուեցան, հիմնուեցան Ամստերդամում եւ այնուհետեւ թութափեցին հոլանդական վաճառականների միջնորդական լուծը:

Բոլոր օտարականներն, որոնք Ամստերդամ էին գալիս իրենց բերած ապրանքը ծախելու, կամ տեղական, հոլանդական ապրանք էին գնում արտածելու նպատակով, այս գործողութիւնը կատարում էին տեղւոյն Սակարանում: Քաղաքային յիշատակարանները վկայում են, որ 1617 ին հայերը ընդարձակ գործեր են կատարել Սակարանում, որից երեւում է, որ նրանք աննշան թիւ չէին կազմում եւ հաստատուած էին արդէն, այլապէս չէին կարող Սակարանում մուտք ունենալ: Աերոյիշեալ De Roever, որ ինչպէս ինքն է ասում, հայ գաղութի մասին ամբողջական գաղափար կազմելու համար

¹ N. De Roever, «Mit onze Oude Amstelstadt». Amsterdam, S. L. Van Loy, 1891. III հատոր, էջ 1—19. De armenische Kerk en gemeente. («Մեր հին Աստուէլ քաղաքը, այսպէս էր կոչվում Ամստերդամ» Ամստէլ գետից առնելով, որի վրայ նա հիմնուած է, «Հայ եկեղեցին եւ համայնքը»:

«ասիական ազգ» գրաւելով քաղաքի արեւելեան մասն, ուր ապրում էին խմբուած, իրար մօտ: Այդ մասն, ուր միեւնոյն ժամանակ իրենք առուտուր էին անում, նախ «Նոր Շուկայ» (Nieuwe markt) էր կոչվում եւ ապա երբ բաղմացել են եւ բոլորովին այնտեղ հաւաքուել, սկսել է «Արեւելեան Շուկայ» (Ooster markt) կոչուիլ: Այս թաղն, որ մենք անձամբ պտտել ենք, այժմ քաղաքի ետ ընկած մասն է, որովհետեւ Ամստերդամ այնուհետեւ, այսինքն ժ. Գարից յետոյ, մանաւանդ վերջին քառորդ Գարի շրջանում սաստիկ աճած եւ ընդարձակուած է, բոլորովին նրա հակառակ կողմի տարածութեան վրայ: Հայերը բնակուել են հետեւեալ փողոցներում: Monnikenstraat (կրօնաւորաց փողոց), Koningstraat (Թագաւորական փողոց), Dykstraat (Թուժքի փողոց), Keizerstraat (կայսերական փողոց) եւ Boomsloot (Բոմի ջրափ): Բնակութեան սովորութիւնն էլ այսպէս է եղել: Գաղութի հին անդամներից կամ ունեւորներից մէկը վարձում է եղել մէկ կամ աւելի մեծ տուն, յատկապէս նոր եկողներին պատսպարելու համար եւ սրանց մաս առ մաս վարձու է տուել: Այս տներում, ինչպէս եւ այդ «Արեւելեան» կոչուած թաղում նրանք ընդհանրապէս ապրել են համերաշխութեամբ, կամ ինչպէս հոլանդացիք վկայում են՝ «եղբայրաբար»: Բայց ի հարկէ երբեմն վէճ էլ էր ծագում նրանց մէջ, այն ժամանակ տեղական հայ քահանան միջամտում եւ խաղաղեցնում էր:

Եղել են հայեր, որոնք լեզուն սովորելու նպատակով ապրել են հոլանդացիների մօտ, հոլանդական պաշտօնյոյններում (pension): Այսպիսիները կարճ ժամանակում իւրացնում էին տեղական լեզուն եւ թարգմանի կամ միջնորդի դեր էին կատարում միւս գլխաւորաբար նորեկ հայերի համար, որով օտար թարգմաններին այլ եւս հարկ չէ մնացել դիմելու: Բայց այսպիսիները հետզհետէ այնքան էին մտերմանում հոլանդացիների հետ, որ ամուսնանում էին հոլանդացի աղջիկների հետ եւ Ամստերդամի քաղաքացիները դառնում պաշտօնապէս: Նրանք պարծենում են եղել իրենց հոլանդերէնի հմտութեամբն եւ շատերը փոխել են իրենց հայ անունները անձանաչելի դառնալու աստիճան: Արձանագրութիւնների մէջ առանձնապէս յիշուած են այսպիսի երկու դէպք: Serkis Bogos իր անունը վերածել է Joris Paulusz, իսկ Eghia di Petros դարձել է Elias Pietersz: Շատ յաճախ է մանաւանդ di մասնիկի գործածութիւնն,

որ երեւում է մինչեւ իսկ գաղութի վերջին մնացորդների անունների մէջ:

Հոլանդա եկող հայերը բնականաբար հիմնուել են եւ գաղութ են կազմել միայն Ամստերդամում, իրրեւ ամենից կարեւոր եւ վաճառաշահ քաղաքում: Այստեղից նրանք առեւտրական նպատակներով գնացել են երկրի միւս կողմերը, մանաւանդ այնտեղ, ուր իրենց փրնտած ապրանքների գործարանները կային: Ոմանք էլ ապրանք են բերել տուել ուղղակի հոլանդական ուրիշ նաւահանգիստներն եւ այնտեղ ծախել, բայց իրենք այնտեղ բնակութիւն չեն հաստատուել:

Ամստերդամի հայոց առեւտրական գործունէութիւնը տարածվում էր Հոլանդայից դուրս ուրիշ երկիրների վրայ էլ: Նրանցից ոմանք իրենց տները կամ ճիւղերն ունէին Վինետիկում, Լիվոնոյում, Մարսէլում եւ նոյն իսկ Սպանիայում, ուր գտնուում էին իրենց ազգականներն եւ որտեղից ապրանք էին ստանում, կամ ուր իրենք էին ուղարկում: Հոլանդայից, Զմիւռնիայից, Սիրիայից եւ առհասարակ Արեւելքից իրենց ստացած ապրանքների մէջ կային այն տեսակներն, որոնք ուրիշ նաւերի վրայ բեռնուելով ուղարկվում էին աւելի վերերը, դէպի հիւսիս, Բալտեան ծովեզերեայ քաղաքներն եւ այնտեղից ստանում էին դրանց փոխարէն ուրիշ ապրանք, առանձնապէս սաթ (ambre jaune), որ մեծ յարգ ունէր Զմիւռնիայի հրապարակի վրայ: Կային այստեղ անշուշտ պարզ յանձնակատարներ (commissionnaire) եւն, որոնց գերը կայանում էր իրենց անունով Զմիւռնիայից կամ ուրիշ տեղերից ուղարկուած ապրանքն այստեղ ծախելու կամ հոլանդական ապրանքներ գնելու եւ ուղարկելու մէջ, ուրիշների հաշուին:

Հայ վաճառականների մէջ եղել են այնպիսիներ, որոնք նշանաւոր հարստութիւն են դիզել, բայց կային նաեւ այնպիսիներ, որոնք կամ քիչ յաջողութիւն են ունեցել կամ բոլորովին աննպաստ ձեռնարկութիւնների են մատնուել եւ թողել հեռացել են: Եղել են յաճախ գրամական տագնապի մէջ գտնուողներ: Քաղաքային

¹ Հ. Արլան՝ Վենետիկի քաղաքային արձանագրութիւնների հիման վրայ գրում է Սիւսականում. «Ի նմին ժամանակի (1668) Յովհ. Եսարի ի Վենետիկ առաքեալ էր 24 հակ մեաքոքի ի Guob (?) քաղաք Հոլանդայ եւ այլք նոյնպէս առաքէին մեաքս եւ ստեղ (Սիւսական, Վենետիկ 1893, էջ 459): Այս Guob բառն անշուշտ սխալ ընթերցումի հետեւանք է. պետք է ուղղել Zwolle, որ կարեւոր նաւահանգիստ է Zuiderzee ծովածոցի վրայ:

Սարուխան (1667): Թերեւս սակաւ ինչ յետ սոցա՝ Առաքելն այն ծերունի վաճառական, որ ամի ամի հանեալ ի Կիլիկիայ¹ բերէր մետաքս 5 միլիոն արծէից, տանէր յԱմստերդամայ ի Սպահան ազգ ազգ աղետամաղխի, յորս ի դէպ է զառաջին տեղին ունել չուխայից:

Վաղու իսկ ձգեալ էր Հոլանդացւոց առ ինքեանս զմետաքսաբեր Հայս, յորժամ (1633) ոչ յաջողեցաւ դքսին Հոլլաթայնի համոզելն լինել մեծի դքսին Մոսկովաց՝ Թոյլ տալ մետաքսաբերացն գալ ի դաստակերտն իւր ֆրէտէրիկ-շտատ: Մինչեւ ցվերջ ԺԸ դարու եւ անդր եւս յաճախէր յԱմստերդամ երթեւեկ վաճառականաց Հայոց, որոց շատութեան՝ միանգամայն կրօնասիրութեան վկայէ ի ժամանակի շինութեանն նորոյ Եկեղեցւոյն (1717), տպագրութիւն համառօտ ժամագրոց վասն վաճառականաց, որպէս եւ կոչի գրքոյն:

Յիշին յայնժամ յանուանէ Պր. Թարխան որդի Խոճայ Բանանի, Պր. Աւետ, Պր. Սահրատ, որք ետուն նկարել զպատկերս եկեղեցւոյն եւ ստորագրել զանուանս իւրեանց: Աղամալ որդի Ծատուրի, Սահաթմալ, Մանուէլ որդի Աղամալի, Մարութէ որդի Տէր Պաւլոսի, Պետրոս որդի Գուրգէնի. տասն ամօք յետոյ Պետրոս որդի Յովհ. Խօշկաշինեցւոյ, Յարութիւն Գարաբալ ի. Պոլսեցի, առ որովք քահանայ նոցա Տէր Եղիսէ գժտեալ ընդ ժողովրդեանն փակեաց զեկեղեցին առ վայր մի. ապա գուն գործէր բանալ եւ զտպագրատունն, մինչ վաճառեալ իսկ էր կէս տառիցն:

Յամի 1741 յիշին Խոճամալ որդի Գրիգորի, Յովհաննէս որդի Յակոբջանի, Պողոս որդի Ոսկանի, Նազարէթ որդի Մկրտումի, առ որովք եւ յետոյ վերանորոգէր զեկեղեցին՝ Ամասեացին Յովհաննէս վարդապետ, որ յօրինեաց Բառագիրս Հայ-Լատին, եւ մի ի յաջորդաց նորա Տէր Յովհ. Բագրատունի որդի Սիւնեացի Սարգարի, աշակերտ Ղազարայ կաթողիկոսի կամէր տալ տպագրել ի վենետիկ (1790):

Էին առ սոքօք եւ տաճարտեալք տեղաբնակք, որպէս Ագուլեցի Պետրոս, որ կին անէր ի Զօֆճեան տոհմէ (1765), փարթաւն եւ բարեպաշտօն Առաքել որդի Պողոսի, † 1773, որ կամէր թաղել ի հին եկեղեցւոյն առ որդւոյ իւրում, իսկ միւս որդին եւ ժառանգ Բաղդամ յայնժամ ի Մոսկուա էր, եւ եկեալ դատ վարէր յերկար ընդ Շէհրիմանեանց. կտակակա-

տարք հօրն էին անդ, Առաքել որդի Եսայեայ, Սաւալան, Աղեքսանդր որդի Մասէի, Աւետիս որդի Աստուածատրոյ, ընդ որս եւ Սողոմոն որդի Դանիէլի եւ Դինա սպասաւոր եկեղեցւոյն: Բարաղամ յիշել ցվերջ կոյս դարուն իբրեւ գլխաւոր նուաղեալ վաճառականացն, եւ համախոհ Յովհաննու Կիրակոս Եղանովիչ կոչեցելում եւ Բագրատունւոյն, որք ոչ կամէին փակել եւ վաճառել զեկեղեցին եւ զՏոգետուն, որպէս ստիպէր կաթողիկոսն (1790), ի ձեռն գործակալի իւրոյ Զմիւռնացւոյ, եւ դատ վարեալ յաղթող գտան վաճառականքն, եւ եկեղեցին տակաւին մինչեւ ի սկիզբն դարուս պաշտեալ լինէր, եւ լուեաց յետ մահուան վերջին վաճառականի Ստեփանի որդի Գաբրիէլի, յամի 1836 ...:

Այս անուններն վրայ մեծք կ'աւելացնենք մի քանի ուրիշներ եւս, իբրեւ Ամստերդամում բնակողներ, որոնք իրենց այստեղ թողած գրքերի վրայ իրենց ձեռքով իրենց անուններն են գրած: (Այս գրքերը գտնվում են այժմ Ամստերդամի համալսարանական մատենադարանում:)

Զուղայեցի Շահրիմանեանց Բասպար (1670)

Զուղայեցի Խօջազադէնց Խօջա Պետրոս, Պողոս.

Զեցի (Յուղայեցի) Ածատուրի որդի մահտեսի Ղարախան (1724)

Ագուլեցի պրն Սարգիսի որդի Յարութիւն (1724)

Երհաննէս փի կիրակոս եղանօֆ (ծն. 1742)

Կեսարացի Երհաննէս¹.

Ագուլեցի Աղապապեան Ղազար (1780),

մեռել է Պետերբուրգում

Զուղայեցի Խալդարեանց Խօջամալի որդի Գրիգոր (1783)

Գրիգոր Աղա (1794)² —

աւետ գրիգորիչ Սէրէպրով (1786),

յետոյ նոյն գրքի վրայ,

եկեղիմ վասիլիչ խաստատով Աստուծոյ յովակիմ որդի Ներսէս աղայի

ալքսան մասէհեան (1790)

¹ Սա իր գրքի վրայ (Ժամագրիք, տպ. Ածատուրի. Կ. Պոլս 1752 (1200) գրել է իր ձեռքով. «Ի զմերտե աւրմ պօւ կիրքի (գիրք)» ² Չ. Ղ. Կուսահաքեր Երհաննէս քայսերը»:

² Գրքի վրայ (Շարակնոց, տպ. Կ. Պոլս 1784 ին) նորագրով գրել է այսպէս. «Գրիգոր Աղային է, Բարեաւ հնացու սցէ, Ամէն»:

Այս անուններն անշուշտ գաղութի մի փոքր մասն են միայն ներկայացնում: Բացի դրանից, Պատմութեան ընթացքում մենք կը տանք ուրիշ անուններ եւս:

Հայոց գործունէութիւնն եւ նոյն իսկ գոյութիւնը դադարում են երբ սկսում են ԺԸ. դարի վերջն եւ ԺԹ. դարի սկիզբը Նապոլէոնեան շրջանի պատերազմները: Ֆրանսական բանակը գրաւում է Ամստերդամն եւ ապա ամբողջ Հոլանդան միացնում Գաղղիային: Ամստերդամ այդպիսով կորցնում է բոլորովին իր նաւագնացութիւնն եւ իր առեւտրական կենտրոնի դերը: Պատերազմի երկար տեւողութիւնը, յարաբերութիւնների դժուարութիւններն եւ կեանքի ու ինչքի ընդհանուր վտանգը բոլորովին կղզիացնում են Ամստերդամը: Այլ եւս ոչ մի նաւ չէր մտնում ներս. նաւահանգիստն ամացել էր եւ քաղաքը սկսել էր դատարկուել: Նոյն իսկ տեղացի հոլանդացիք հեռանում էին: Այդ վիճակը ամէնից աւելի վնասեց Հայ գաղութին, որի գոյութիւնը հիմնուած էր բացառապէս քաղաքի նաւագնացութեան եւ առեւտրի վրայ: Գործերի դադարման, յարաբերութիւնների անջատման պատճառով, հայերը հետզհետէ հեռացան Ամստերդամից եւ ցրուեցան զանազան տեղեր: Գաղութը վերջացաւ: Երբ Հոլանդան իր անկախութիւնը վերստին գտաւ եւ քաղաքն իր գործունէութիւնը վերսկսեց, այլ եւս Հայ համայնք չկար: Հինքը հեռացած էին, իսկ նորեր այլ եւս չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 հայ չեկան: Այսպէս 1826 ին ընդամենը միայն 3 հայ չեկան:

Ամստերդամից շոգենաւով կէս ժամ հեռու, Ամստէլ գետի վրայ կայ մի փոքր քաղաք՝ Onde Kerk (Հին Եկեղեցի) անունով, որի գերեզմանատան մէջ մնում են իւրեւ անցեալի յիշատակ մի քանի հայ տապաններ, որոնց մէջ հանգչում են այս երբեմնեայ նշանաւոր գաղութի մնացորդները...

Իսկ բուն երկրացիք, հոլանդացիք ի՞նչ հայեացք ունին այն հայ գաղութի մասին, որ 2 դար ապրել է իրենց մէջ եւ քաղաքական անշուշտ պարագաների բերմամբ ստիպուած է եղել թողնել ու հեռանալ: Անանուն բայց շատ իրազեկ մի յօդուածագիր, Ամստերդամի կարեւոր

մի շաբաթաթերթում պատմում է հայոց գործունէութիւնը՝ «Հայ եկեղեցին եւ համայնքը» (Ամստերդամում) վերնագրով գրուածքում եւ այս գաղութիւնն է անում:

«Հայ համայնքի պատմութիւնը մի ոսկեայ էջ է Ամստերդամ քաղաքի գրքում»¹:

(Շարունակելի:)

ՍԱՐԴԻՍԻՆ

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՐԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՅՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

(Շարունակութիւն:)

Թ.

29. — Այս տեղ ստիպուած ենք փակել մեր խորհրդածութիւնները Հայ գիտական լեզուի արդի վիճակին մասին, ի հարկէ միայն այն ճիւղերուն՝ որոնք հոս զմեզ կը շահագրգռեն: Կը կրկնենք (Հմտ. § 2) մենք նպատակ չունենք քննադատել ոչ այս եւ ոչ այն երկը, զորոնք ի նկատի առինք եւ որոնք յիշուեցուն այս կամ այն տեսակետով: Ընդարձակ երկերով ալ, — առանց յիշելու ուրիշները, — տեսանք թէ սրբափխառնակ է տակաւին մեր լեզուին վիճակը, եւ թէ սրբափ հեռու ենք՝ վերջնական եւ ամէնէն ընդունուած ձեւէն, որուն հասնելու է օր մը գիտական հայ լեզուն ալ: Այս էր զլսուող նպատակը մեր քննադատութեանց ու խորհրդածութեանց: Երբ զարգացման պէտք եղած աստիճանին հասնին օր մը պետական հաստատութիւնները՝ գիտական ամէն ճիւղերով ու իրենց աշխատանքներով, երբ զարգանայ մեծ ճարտարաբանութիւնը, եւ երբ ասոնք ի հարկէ ոչ թէ քանակի ու ծաւալի, բայց կատարելութեան կողմանէ մրցիլ կարենան եւրոպական գիտութեան եւ ճարտարաբանութիւն հետ, այն ատեն միայն մեր գիտական լեզուն կրնայ իւր վերջին միաձեւ կատարելութեան հասնիլ: Թէ երբ պիտի գայ այս օրը՝ չենք գիտեր: Դժբախտաբար մեր հայրենեաց անապատացմամբ, հայ ցեղի անճիտման փորձէն ետքը մնացորդներուն

¹ De Amsterdammer շաբաթաթերթ, 14 Օգոստոս 1887: